

**İSTANBUL'DA HUSUSİ 'ANA MEKTEBİ'
(EKİM 1909)
PRIVATE KINDERGARDEN IN ISTANBUL
(OCTOBER 1909)**

Tülay ERCOŞKUN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 23.08.2021

Kabul: 20.09.2021

Article Info

Received: Aug, 23, 2021

Accepted: Sep. 20, 2021

Öz

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde anaokullarına duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Eğitim tarihimizde Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin eğitimde yenileşmenin yükseköğretimden başlatılması gerektiğini öne süren 'Tuba Ağacı' nazariyesine karşı çıkmasıyla tanınan Mustafa Satı Bey ya da Satı El Husrî, II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce, bazı vilayetlerde özel ana mekteplerinin açıldığını, resmi ana mekteplerinin ise ancak Balkan Harbi'nden sonra açıldığını ve umumileştiğini ifade etmişti. Alan yazınında daha sonra İstanbul'da bu tür özel okulların yaygınlaşmaya başladığı tarih verilmeksizin belirtilmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise, Selanik'te Ravza-i Sıbyan Mektebi içinde Kâzım Nami (Duru) tarafından bir çocuk bahçesi sınıfı açılmıştı. Kâzım Nami'nin hatıratında bu öğretim şubesinin ilk kurucusu olmak şerefini elde ettim sözlerinden olsa gerek, Osmanlı Devleti'nde hususi ana mektebini ilk açan kişi olarak tavsif edilmektedir.

Başkanlık Osmanlı Arşiv belgeleri ve dönemin gazetelerine bakıldığında ise çalışmamızda ele alacağımız İstanbul Bayezid'teki 'ana mektebinin' hususi anaokulu türünde Müslümanlar tarafından açılanlar arasında ilk olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman kadınlar tarafından İstanbul'da kurulan, idarecileri ve öğretmenlerinin de kadınlardan oluştuğu okulun açılması için 17 Şubat 1909 tarihinde ruhsat başvurusu yapılmıştı. Çalışmada dönemin süreli yayınlarından Kadın/Selanik dergisi, Tanin gazetesi ve Mehasin dergisinde okulun kurucuları, amacı, programı, eğitim tarzı hakkında verilen ayrıntılı bilgiler aktararak ve dönemin diğer girişimleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

*Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü
tkskin@gmail.com, Ankara Türkiye

Anahtar Kelimeler: Hususi Ana Mektebi, Müzeyyen Cemal, Mebrûre Cemal, Medhiye Cemal, İsmet Haydar, Azize Haydar.

Abstract

The need for establishing kindergarten was expressed during the second constitutional period in Ottoman Empire. Mustafa Satı Bey or Satı El Husrî, who was known for his opposition to top-down educational reform 'Tree of Heaven' theory of Emrullah Efendi stated that private kindergartens were set up in some provinces before the proclamation of second constitution, but official kindergartens were only be inaugurated and spread after Balkan Wars. Literature related with kindergartens also states that private kindergartens were spread in İstanbul, but they have not mentioned when these private kindergartens were set up. After the proclamation of second constitution, Kâzım Nami (Duru) explained in his memoirs that he instituted a kindergarten in Ravza-i Sibyan school in Salonica and he obtained the honor of opening this schooling section for the first time in our country. It is perhaps because of his such remarks in his memoirs that he was designated as the first person who established kindergarten in Ottoman State.

Research based on Ottoman archival documents and then press reveals that he was not the first one, but kindergarten named 'mother school' in Beyazid, İstanbul was the first one established by Muslim women, its director and all of teachers were Muslim women. License was applied on the date of 17th February 1909 for establishing this kindergarten. Periodical Kadın /Salonica, Tanin newspaper and Mehasin informed their readers about its founders, aims, training program and pattern of education. Based on these firsthand sources, we will give detailed information about this kindergarten and evaluate this initiative in comparison to other initiatives.

Keywords: Private kindergarten, Müzeyyen Cemal, Mebrûre Cemal, Medhiye Cemal, İsmet Haydar, Azize Haydar

Günümüzde olağan gördüğümüz erken çocukluk gelişiminde önemli rol oynayan okul öncesi eğitim kurumu anaokulları, Avrupa ülkelerinde 18. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştı. Özellikle Belçika ve Fransa okul öncesi eğitimin gelişmesinde öncü ülkelerdi. Avrupa ülkelerinde bu okullar ilkökula başlama yaşına ulaşmadan önce 3-4 yaşları için tasarlanmıştı¹. Belçika'da 1900 yılında 3-5 yaşları arasındaki çocukların yüzde 46-49'u okul öncesi eğitimine kayıtlıydı. 1910'da bu katılım yüzde 60'a yükselmişti. Fransa ve Hollanda da ise 1900'de katılım yaklaşık yüzde 30'daydı².

¹ Harry Willekens, Kirsten Scheiwe, *Looking Back: Kindergarten and preschool in Europe since the late 18th Century: a short comparative study of pioneers and laggards*, Universitatverlag Hildesheim, Hildesheim, Almanya, 2020, s. 8.

² Harry Willekens, Kirsten Scheiwe, a.g.e., s. 13.

Bir Alman icadı olan “kindergarten”, “çocuk bahçesi” yani anaokulları, eğitim kuramcısı Friedrich Froebel (1782-1852) tarafından Almanya’da Blakenburg’da 1837 yılında ilk kez açılmıştı³. Froebel ve takipçileri çocukların küçük yaşlardan itibaren okulda olması gerektiğini düşünüyorlardı. 3-6 yaşlarındaki çocuklar için tasarlanan dersler, müzikle başlamalı ve bir dizi oyuncakla oyunlar oynanarak devam etmeliydi. Çocuklar çok küçük olduğu için kadınlar onlara ders vermeliydi. Bu görüşe göre ilk eğitimin bir çeşit anneliğin devamı olarak görüldüğü söylenebilir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde ilk anaokulu 1856’da Wisconsin Watertown’da Alman asıllı Margarethe Meyer Schurz tarafından açılmıştı ve eğitim Almanca yapılmaktaydı. İngilizce konuşulan ilk anaokulu ise Elizabeth Palmer Peabody (1804-1894) tarafından 1860 yılında açılmıştı. Peabody’nin Friedrich Froebel’in Almanya’daki anaokulu çalışmalarını öğrenmesinin ardından 1859’da açtığı okul 1867’ye kadar devam etmişti. Peabody, 1867’de Froebel’in düşüncelerini öğrenmek üzere Avrupa’daki anaokullarını seyahate çıkmıştı⁴. Amerika’da 1873 yılında St. Louis’de ilk kamu anaokulu açılmış ve 1880’de 200’den fazla sayıya ulaşmış 1885’te ise iki katına çıkmıştı⁵.

Osmanlı arşiv kaynaklarında ana okulu anlamında ‘valide mektebi’, ‘ana mektebi’ kindergarten kelimelerinin çevirisi olarak ‘Çocuk Bahçesi’, ‘Sıbyan Bahçesi’, ‘çocuk yuvası’ ifadeleri kullanılmıştı. Osmanlı Devleti’nde ise resmi anaokullarının kurulmasından önce, okul öncesi eğitim kurumu işlevini kısmen de olsa gören öncelikle halk arasında mahalle mektepleri olarak adlandırılan vakıf olarak kurulan sıbyan mektepleri, ardından ıslahhaneler ve darüleytâmlar vardı⁶. Sıbyan mekteplerinde 5-6 yaşındaki kız ve erkek çocukları dini eğitim alırlardı⁷. 3-4 yıl boyunca Kuran okumayı, namaz kılmayı, dualar ve bazen biraz da yazı yazmak öğretilirdi. Sıbyan mekteplerine çok basit bir eğitim öğretim veren ilkokullar denilebilir. Sıbyan mekteplerine bazen veliler daha küçük yaşlardaki çocuklarını da gönderiyorlardı. Bundan

³ Stanley James Curtis, “Friedrich Froebel: German Educator”, *Encyclopedia Britannica*, 17 Jun. 2021, <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Froebel>. Accessed 9 August 2021.

⁴ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Elizabeth Palmer Peabody". *Encyclopedia Britannica*, 12 May. 2021, <https://www.britannica.com/biography/Elizabeth-Palmer-Peabody>. Accessed 9 August 2021.

⁵ Phyllis Povell, *Montessori Comes to America*, Maryland: University Press of America, 2010, p. 90.

⁶ Yasemin Tümer Erdem, “Osmanlı Devleti’nde Okulöncesi Eğitim: Ana Mektepleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı: Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan-II, Sayı: 20, 2008, İstanbul, s. 500.

⁷ Yasemin Tümer Erdem, a.g.m., s. 499.

amaç, çocuğun bir şey öğrenmesi değil, mektepte uslu oturup oyalanması ve annesinin de evde rahat kalması idi. Sıbyan mektebi hocası için böyle küçük çocukları zaten tek oda olan okullarına alıp bir köşeye oturtmasında sakınca yoktu. Bu bakımdan sıbyan mektepleri kısmen anaokuluna, daha doğrusu çocuk yuvası ve kreşlerine benzetilebilir⁸. Burada eğitim-öğretimin esası, dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibaretti⁹.

1863'te Niş'te Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından yetim ve öksüz veya aileleri kendilerine bakamayacak kadar fakir olan Müslüman ve gayrimüslim çocuklara temel eğitim vermek ve meslek kazandırmayı amaçlayan ıslahhaneler ise zaman zaman ana mektebi yaşı içinde yer alan çocukları barındırmıştı. Rusçuk İslahhanesinin 5-13 yaşları arasındaki fakir ve kimsesiz çocuklar dışında, korumaya çalıştığı bebek ve âmâ çocuklar da vardı. Dilencilik yapan âmâ çocukların ıslahhaneye alınması ve akabinde geçimlerini temin edebilmeleri için hasır dokuma sanatının öğretilmesine başlanmıştı. Vilayetin gazetesinde yer alan bir habere göre, ıslahhane bir tür bebek bakımevi işlevi de görmüştü; şöyle ki *Rusçuk ahalisinden bir adamın geçen gün bir çocuğu dünyaya gelmiş ise de eşinin sütü olmadığından ve sütanne temini için maddi durumları da yetersiz olduğundan çocuğu cami avlusuna bıraktıkları işitilmiş; Mustafa Hamit ismi verilen çocuk için Rusçuk İslahhanesinde bir yer ayrılarak, sütanne dahi temin edilmiş ve bu durumdaki bebeklerin ıslahhaneye kabul edilmesi kararlaştırılmıştı*¹⁰. 1867'den itibaren Kastamonu, Bursa, İskodra, Sofya, Sivas, Edirne, İzmir, Halep, Bosna, Erzurum, Diyarbakir, Konya ve Selanik'te birer ıslahhane kurulmuştu, bunların hepsi erkek çocuklara mahsusken Midhat Paşa kız çocukları için de 1868'de Rusçuk'ta bir ıslahhane açmıştı¹¹.

1914 yılında kurulup 1915 yılı başlarında faaliyete geçen yetimler yurdu, yetimhane anlamına gelen Darüleytamların amacı ise I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttıkları yurt ve mekteplerdeki sahipsiz kalan çocukları himaye altına almak ve bir meslek kazandırmaktı¹². Darüleytamlarla ilgili 1917 tarihli geçici Talimatnamede

⁸ Yahya Akyüz, "Anaokullarının Türkiye'de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 132, 1996, s. 11.

⁹ İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devleti'nde Okul Öncesi Eğitim", *Milli Eğitim*, Sayı: 192, Güz/2011, s. 161

¹⁰ Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 226. İslahhane ve sanayi mektepleri konusunda daha ayrıntılı bilgiler içeren yazarın diğer kapsamlı çalışmaları için bkz. Bekir Koç, a.g.e., s. 223, dipnot 204.

¹¹ Cemil Öztürk, "İslahhâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19. Cilt, İstanbul, 1999, s. 190.

¹² Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Dârüleytam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8.Cilt, İstanbul, 1993, s. 521

darüleytamlara kabul edilebilecek kız ve erkek çocuklarda kabul için aranan yaş şartları ayrı ayrı maddeler şeklinde düzenlenmişti. Buna göre 9. Maddede erkek şubelerine kabul edilecek çocuklar için 7 yaşından küçük 17 yaşından büyük çocuk alınmaz denilerek, ilk defa alınacaklar için de 7-17 yaşları belirlenmişti. Maddenin devamında ise 13 yaşını ikmal eden çocuklar nezaretçe müsait olan müesseselere gönderilir denilmekteydi. Talimatnamenin 11. Maddesinde ise kız çocuklarına hizmet sunan şubelerdeki kabul yaşlarına dair '2 yaşından 7 yaşına kadar kız ve erkek çocuklar ile 17 yaşına kadar kız çocukların' kabul edileceği belirtilmişti¹³. Kızlara yönelik açılan darüleytam şubelerinde görüldüğü üzere 7 yaşına kadar kız-erkek ayrımı olmaksızın çocuklar kabul edilmekteydi. Kazım Nami'nin "Yeni Darüleytamlar" makalesine göre ise "4 yaşından itibaren" çocuklar kabul ediliyordu¹⁴. 1914'te kurulan Kadıköy Darüleytâmı İnas şubesi içinde de 2-6 yaş arasındaki erkek ve kız çocukları için 'ana mektebi' bulunmaktaydı¹⁵.

Kısmen anaokulu işlevi gören bu kurumların dışında, Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler ilköğretim alanını kapsamış, okul öncesi dönemdeki küçük çocukların eğitimini ele almamıştı. Tanzimat aydınlarının eserlerinde ve basınında yer alan yazılarda kadınların toplum içindeki yerleri, eğitimleri ve aile konuları söz konusu edilirken, annelik-babalık ve çocukların nasıl eğitilmeleri gerektiğinden hareketle küçük çocukların eğitimlerine değinilmişti. Çocukların ilk eğitimlerini aile ocağında, anne kucağında aldığı, annelerinin bilgili, olgun olmalarının yetiştirecekleri çocuklara etki edeceği belirtilmişti. Kadınların cahilliği, ailenin ve nihayetinde ulusun çöküşünün nedenlerinden biri olarak görüldüğünden, eğitilmeleri de aile ve toplum hayatı için oldukça önemliydi.

İlk kez ilköğretim öncesi dönemde bulunan küçük çocukların eğitimleri, anaokulları konusu II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmişti. 1910-11 ve 1912'de maarif nazırı olan Emrullah Bey'e göre, ilk çocukluk devri 0-2 yaş, çocuğun konuşmaya başladığı ve kendine hâkim olduğu 2-5 yaş, üçüncü devir ise 5 yaşından buluş çağına kadar devam ederdi. Emrullah Efendi, 4-6 yaş arasındaki çocukların devam edeceği, yaşlarına uygun eğitim alabilecekleri ilk öğretimin birinci kademesi ana mekteplerinin kurulmasını gerektiğini belirtmişti. Bu mektepler devletten ziyade, bütün medeni ülkelerde olduğu gibi halk tarafından açılmalı, sadece bu okulların teftişi devlete ait olmalı düşüncesindeydi. Hazırladığı *Tedrisat-ı İbtidâiyye Kanun* layihasında bu

¹³ İzzettin As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, İstanbul Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020, s. 195.

¹⁴ İzzettin As, a.g.t., s. 195'te dipnot 683.

¹⁵ İzzettin As, a.g.t., s.209.

okulların açılmasını öngörmekteydi ki bu layiha Ahmet Şükrü Bey'in maarif nazırlığında 1913 yılında geçici kanun olarak uygulamaya konmuştu.¹⁶

II. Meşrutiyet döneminden önce azınlık ve yabancılar tarafından oluşturulup bu dönemde eğitim faaliyetlerine devam eden okul öncesi eğitim kurumları bulunmakla birlikte, ilk resmî uygulamalar 1913 yılında bir ana mektebinin ve öğretmen yetiştiren kurumun açılmasıyla gerçekleşmişti¹⁷. 1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin çıkarılmasından sonra açılmışlardı¹⁸. Ahmet Şükrü Bey'in maarif nazırlığı döneminde (1913-1917) açılan "ana mektepleri" 4-7 yaş aralığındakileri çocukların okul hayatına alışması ve en temel bilgileri alması için oluşturulmuştu. Bu okullarda eğitim verebilecek öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla Darümuallimat'ta ayrı bir ana sınıfı öğretmenleri şubesi açılmıştı.¹⁹ Osman Ergin'e göre ise okul öncesi eğitim kurumları 1915 yılından sonra kurulmaya başlamıştı.²⁰

Mülkiye mektebi mezunu olan Mustafa Satı Bey, Maarif Nazırı Naili Bey'in önerisiyle 17 Mayıs 1909'da Darümuallimin müdürlüğüne tayin edilmişti.²¹ Tuba Ağacı nazariyesinde Emrullah Efendi eğitimde yenileşmenin yukarıdan aşağıya doğru üniversitelerden başlatılması gerektiğini ileri sürmüştü. Satı Bey, ise buna karşı çıkararak eğitimde yenileşmenin aşağıdan yukarıya doğru ilkokullardan başlatılması gerektiği düşüncesindeydi. 1913 yılında pedagoji bilmediğini düşündüğü ayrıca "Tuba Ağacı" nazariyesinde ısrar eden Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile anlaşamayarak istifa etti. Kısa bir süre sonra Darüşşafaka müdürlüğü yaptı²².

Mustafa Satı Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından önce bazı vilayetlerde hususi ana mekteplerinin, II. Meşrutiyet'in ilanında sonra da İstanbul'da hususi ana mekteplerinin açıldığını isim ve tarih vermeden kaydetmiş, resmî ana mekteplerinin ise ancak Balkan Harbi'nden sonra açıldığını ve umumileştiğini

¹⁶ Yasemin Tümer Erdem, a.g.m., s. 501-502.

¹⁷ Musa Bardak, *II. Meşrutiyet Döneminde Okul öncesi Eğitim (1908-1918)*, Fırat Üniversitesi, SBE Eğitim Bilimleri Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 2010, s. II.

¹⁸ Yasemin Tümer Erdem, a.g.m., s. 506.

¹⁹ İzzettin As, a.g.t., s. 59'da dipnot 216: "Maarif Nazırı Muhterem ile Mülakat: Şükrü Bey Efendinin Beyanat-ı Mühimmesi, İbtida-i, Tali ve Âli Tahsil İçin Neler Yapıldı, Darüleytamlar Teşkilatı", *Tercüman-ı Hakikat*, No: 12426, 13 Kanun-u Evvel 1331 [26 Aralık 1915].

²⁰ Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, İstanbul, 1977, s. 1172.

²¹ BOA, MF. İBT., 263/49, H.11.02.1328 [22 Şubat 1910] içinde 04 Mayıs 325 [17 Mayıs 1909] tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Müdürü yazısı.

²² Mustafa Ergün, "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetler", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1987, s. 4.

ifade etmişti²³. Yasemin Tümer Erdem de II. Meşrutiyet'in ilanından önce, Beşiktaş İttihad ve Terakki Mektebi'nin 4-6 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklarına mahsus olmak üzere "kindergarten" denilen çocuk bahçesi olduğunu, yine İstanbul Kadıköy'de Osmanlı İttihad Mektebi'nin bir yıllık bir çocuk bahçesi, İzmir'de Hadika-i Maarif Mektebi'nin bir yıllık, Şark Mektebi ile Menba-i Füyuzât Mektebi'nin iki yıllık ana kısmının olduğunu tarih belirtmeksizin kaydetmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise, Kâzım Nami (Duru) tarafından Ravza-i Sıbyan Mektebi²⁴ içinde iki yıllık bir çocuk bahçesi sınıfı açılmıştı²⁵. Konuyla ilgili kaynaklarda Kâzım Nami'nin okulunun açıldığı tarih belirtilmemekte, arşiv taramasından da bilgiye ulaşılammakta ancak hatıratından verdiği bilgiler tahmin yapmamıza imkân vermektedir.

Selanik Vilayeti merkez maarif müfettişliği görevinde bulunan (21.07.1910)²⁶ Kâzım Nami (Duru), Avusturya-Macaristan'a yaptığı seyahatte okul öncesi eğitim kurumlarını yerinde incelemiş; hatıratında "ziyaretten faydalanarak Selanik'e döndükten sonra (Ravza-i Sıbyan) da bir ana sınıfı açtım, memleketimde bu öğretim şubesinin ilk kurucusu olmak şerefini elde ettim" ifadesine yer vermektedir. Alanda yapılan çalışmalarda da "ilk kurucusu olmak" ifadesinden dolayı olsa gerek ilk ana sınıfının kurucusu olarak adlandırılmaktadır.

Kâzım Nami hatıratında tarih belirtmeden, Avusturya Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakından sonra [1908] memleket halkının Avusturya-Macaristan'a karşı boykotlarla tepki gösterdiklerini; Babıali ile Avusturya-Macaristan hükümetlerinin müzakerelere başlamasının ardından da nihayetinde iki tarafın anlaşmasını belirtmişti. Söz konusu anlaşma 26 Şubat 1909 tarihindeydi ve Bosna-Hersek Avusturya Macaristan'a terk etmek zorunda kalınmıştı.

²³ Sâti Bey, "Meşrutiyet'ten sonra Maarif Tarihi", *Muallim*, Cilt: 2, Sayı: 19, 15 Şubat 1334, [15 Şubat 1918] s. 663.

²⁴ Ravza-i Sıbyan mektebi Selanik'te Yahılar'da Müşir Hayri Paşa'nın konağı karşısında yaptırdığı özel bir ilkokuldu. Okulun müdürü Şükrü Efendi 31 Mayıs 1908 (18 Mayıs 1324) tarihinde vefat etmiş; yerine 1 Haziran 1908 (19 Mayıs 1324) tarihinde İbrahim Hakkı Efendi tayin olunmuştu. Kâzım Nami, Ravza-i Sıbyan'da 1907'de haftada 6 saat elifba ve Türkçe okuma dersleri vermektedir. Bkz. BOA, MF.MKT, 1102/16, H.20.01.1327 [11 Şubat 1909] ve BOA, MF.MKT, 991/72, H. 05.03.1325 [18 Nisan 1907].

²⁵ Yasemin Tümer Erdem, a.g.m., s. 505.

²⁶ BOA, MF. İBT, 302/60, H. 15.02.1329 içinde Maarif-i Umumiye nazırının 8 Temmuz 1326 (21 Temmuz 1910) tarihli yazısında 2000 kuruş maaşla tayin edildiği belirtilmişti.

Kâzım Nami, bu anlaşmadan sonra milletin bu boykotajında biraz daha devam ettiğini; sonrasında hıncını içinde saklayarak boykotajdan vazgeçtiklerini: “*Bu anlaşmadan sonra millet bu boykotajında biraz daha devam etti... Türkten bu türlü bir milli birlik hareketini aklına bile getirmeyen Avusturya Macaristan idarecileriyle taci[r]leri, kırgın gönlümüzü yapmak için olacak, Avusturya-Macaristan'a büyük bir seyahat yapılmasını istedi. Bu seyahate Selanik ile İstanbul'dan 200 kişiden fazla yolcu katıldı*”²⁷ şeklinde dile getirmişti. Başkanlık Osmanlı Arşivinde söz konusu seyahatle ilgili olabilecek altı kayıt da Kasım 1909 tarihlidir²⁸.

Kâzım Nami, otuz yedi gün süren bu seyahatte Peşte, Viyana ve Prag'ta ‘fabrikaların yerine’ özellikle okulları görmek istemiş, onları gezerek öğretim usullerini öğrenmeye çalışmıştı. Kasım 1909 tarihli arşiv kayıtlarında da Avusturya Macaristan'ın Ticaret nazırının Osmanlı seyyahlarına yemek verdiği, Prag ticaret ve sanayi odası heyetiyle, Kuzey Bohemya sanayicileriyle görüşmeler yaptıklarından bahsedilmektedir. Dolayısıyla Kâzım Nami, bu tarihten sonra Selanik'e dönmüş olmalıydı.

Kâzım Nami, Peşte'de Türkolog İgnos Kunoş idaresindeki *Yüksek Ticaret Akademisinden* sonra, anaokulu öğretmenlerini yetiştiren bir okula gitmişti. Burası iki sınıflı bir okuldu; orta öğretim görmüş kızlar, burada iki yıl, Froebel metoduyla küçük çocukları terbiye etmeyi öğreniyorlar ve sonra anaokuluna öğretmen oluyorlardı. Hatıratında bu okulla ilgili olarak “*Sınıflardan birinde müzik dersi vardı; kırk elli kadar kız, ellerindeki kemanla ayakta parçalar çalıyorlardı. Bu okulu ziyaretten faydalanarak Selanik'e döndükten sonra (Ravza-i Sıbyan) da bir ana sınıfı açtım, memleketimde bu öğretim şubesinin*

²⁷ Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 37

²⁸ BOA, İ. HUS. 179/40, H. 19.10.1327 [03 Kasım 1909]: Avusturya ve Macaristan Ticaret nazırı tarafından Osmanlı seyyahlarına verilen ziyafette padişaha arz edilmesi kararlaştırılan telgrafnameyi naklen Viyana Sefareti'nden gelen telgrafın takdimi; İ.HUS. 179/42, H.19.10.1327, [03 Kasım 1909]: Prag ticaret ve sanayi odası heyetiyle orada bulunan Osmanlı seyyahları adına gelen telgrafa cevap yazılması. (1327L-26) İ.HUS, 179/46, H. 21.10.1327 [5 Kasım 1909]: Kuzey Bohemya sanayicilerinin, Osmanlı seyyahlarının oraları ziyaretinden duydukları memnuniyet ve tebriki havi gelen telgrafa cevap yazılması; BEO, 3659/274363, H.22.10.1327 [06 Kasım 1909]: Prag Ticaret ve Sanayi Odası Heyeti ile orada bulunan seyyahın-i Osmaniye namına arz-ı tazimatı havi keşide edilip manzur-ı ali buyurulan telgrafnamenin emsaline tevfiakan iktizasının ifası; BEO, 3664/274730, H. 02.11.1327 [15 Kasım 1909]: Seyyahın-i Osmaniye'nin Pilzon şehrini ziyaretleri münasebetiyle ticaret odası heyeti tarafından Viyana Sefaret-i Seniyyesi'ne müracaatla hissiyat-ı tazimkârâne ve temenniyât-ı halisânelerinin hak-i pay-i şahaneye ref ve iblağı rica olunduğunu mutazammın heyet-i mezkûreye sefaret-i müşarun-ileyha marifetiyle tebliğ olunması. İ. HUS. 1801/1, H.04.11.1327 [17 Kasım 1909]: Osmanlı seyyahlarının Polizon şehrini ziyaretleri münasebetiyle ticaret odası heyetinin göstermiş olduğu yakın ilgiden dolayı duyulan memnuniyetin kendilerine tebliği.

*ilk kurucusu olmak şerefini elde ettim. Bu yolda, okulumuzun Romanyalı müdürü, bana büyük yardımda bulundu*²⁹ diye yazmıştı.

Literatürde ilk olarak nitelendirilen Kâzım Nami'nin anaokulundan önce İstanbul'da hususi bir anaokulu açma girişimi olmuştu. Mekteb-i Sultanî muallimlerinden Yusuf Cemal Bey'in kızı Müzeyyen Cemal Hanım, Bayezid'de Meclis-i Maârif esbak reisi merhum Haydar Efendi'nin³⁰ hanesinde bir anaokulu ve inas mektebi açmak için Maarif-i Umumiye Nezaretine 17 Şubat 1909 tarihinde ruhsat³¹ talebinde bulunmuştu.

Müdire Müzeyyen Cemal Hanım, 17 Şubat 1909 tarihli yazısında; *sırf millete ve memlekete bir hizmet-i müfthire olmak üzere Avrupa'da ufak çocuklara mahsus küşâd olunan ana mektepleri tarzında İstanbul'da Sultan Beyazid'ta Midhat Paşa mahallesinde Meclis-i Kebir-i Maarif Reisi-i merhûm Haydar Efendi'nin hanesi her vechile leyli ve nehâri bir mekteb olmağa gayet elverişli olduğundan bir kısmı 4 yaşından 7 yaşına kadar zükûr ve inâs çocuklara mahsûs 'Ana Mektebi' ve diğer kısmı da 10 yaşından yukarı olan kızlara dahi dikiş ve nakış yemek hıfzıssıhha tanzimat-ı beytiyye musikî lisan dersleri velhasıl ihtiyaç duyulacak derslerin hepsinin gösterileceğini belirtmişti³².*

Mekatib-i Hususiyye Müdürü'nün 20 Şubat 1909 tarihli yazısında³³, öncelikle istekte bulunan Müzeyyen Cemal Hanım ve istihdam edeceği muallimlerin ahval ve hüviyetlerinin, adı geçen yerde öyle bir mektep küşadına, zabıtaca mahzur olup olmadığına ve adı geçen hanenin metanetle hıfzıssıhha muvaffak olup olmadığına ve kaç talebe alabileceğinin araştırılarak bildirilmesi için ilgili yerlere yazılması gerektiğini belirtmişti.

Zabtiye Nezaretinden 10 Mart 1909 tarihinde Maarif Nezaretine yazılan cevabî yazıda Mekteb-i Sultanî öğretmenlerinden Yusuf Cemal Bey'in kızı Müzeyyen Cemal Hanım'ın, okulun öğretmenleri olarak da Makri köyünde

²⁹ Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 38; Fahri Temizyürek, Fatma Dinçer, "Kâzım Nami Duru (1877-1967)", Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-nami-duru-1877-1967/> erişim tarihi: 10.08.2021

³⁰ 24 Kasım 1884'te Meclis-i Kebir-i Maarif başkanlığına getirilen Büyük Ali Haydar Efendi 27 Kasım 1903'te vefatına kadar bu görevdeydi. Haydar Molla veya Büyük Haydar Efendi olarak bilinir. Enis Avni, "Ana Mektebi", *Kadın/Selanik*, No: 25, 30 Mart 1325, [12 Nisan 1909], s. 11'de "Haydar Molla konağında" olduğunu söylemektedir.

³¹ BOA, MF.MKT., 1103/28, H.04.02.1327 (25 Şubat 1909); Musa Bardak, *a.g.t.* s. 57.

³² BOA, MF.MKT., 1103/28, Görüntü No:7, Müdiresi Müzeyyen Cemal'in 4 Şubat 324 (17 Şubat 1909) tarihli ruhsatname talebi.

³³ BOA, MF.MKT., 1103/28, Görüntü No: 8, Mekatib-i Hususiyye Müdürü'nün 7 Şubat 324 (20 Şubat 1909) tarihli yazısı.

Kızıtaşı'nda oturmakta olan ve mülkiye kaymakamlarından vefat eden Haydar Bey'in kızları olan İsmet ve Azize Haydar hanımların cümlesinin ehl-i iffetten buldukları ve adı geçen hanenin okul olarak kullanılmasının da zabıtaca mahzur bulunmadığını ifade edilmişti.³⁴

Şehremaneti'nden alınan 20 Mart 1909 tarihli³⁵ cevabi yazıda ise adı geçen binanın metanet ve rezonansının, yankılanmasının istenileni karşıladığı, mektep olarak kullanımına ve hıfzıssıhhaya uygun olduğu ve 100 öğrenci almaya yeterli olduğu bildirilmişti.

Mekatib-i Hususiyye müdürlüğünün 21 Mart 1909 tarihli yazısında³⁶, yukarıda bahsedilenlere ek olarak 19 Aralık 1908 tarihli buyruldu ile tebliğ olunan 9 Aralık 1907 tarihli Şura-yı Devlet mazbatasında beyan olunduğu üzere *'ister bir mahiyet-i daimiyi iktisab etsin ister suret-i mevkutede bulunsun mücerreden mekâtib-i husûsiyye tesis ve kûşâdı için ruhsat verilmesi istizana mütevakıf olduğu adı geçen mekteb için de ruhsatname ita olunması için gerekenin yapılması belirtilmiş, ardından Maarif-i Umumiyye'den 27 Mayıs 1909 tarihli yazıda konu Sadaret'e iletilmişti*³⁷.

Selanik'te yayınlanan *Kadın* dergisinin 12 Nisan 1909 tarihli sayısında Enis Avni imzasıyla aziz ve muhterem valide Zekiye Hanım Efendiye hitaben "Ana Mektebi" başlıklı yazıda okulla ilgili daha ayrıntılı bilgiler yer almıştı³⁸: Müdiresi Müzeyyen Cemal'in yanı sıra, diğer iki kız kardeşi Mebrûre Cemal ve Medhiye Cemal Hanımlarla, Haydar Bey'in kerimleri İsmet ve Azize Hanımların Yusuf Cemal Beyefendi'nin nezareti altında olmak üzere "Ana Mektebi" te'sîs ve kûşâd etmek üzere oldukları, Yusuf Cemal Bey'in de Midhat Paşa'nın ammi-zâdesi olduğu bilgisi veriliyordu. Enis Avni, *"Mu'azzez vatana, ma'sûm millete bir hidmet-i müftehîre olmak üzere te'sîs ve kûşâdı karârgir olan bu mektebin inşallah yakında resm-i kûşâdının icra edileceğini de destres olduğumuz ma'lûmâta atfen tebşîr eylerim"*³⁹ diyerek okulun henüz resmî açılışının bu tarihte yapılmadığını öğrenmekteyiz.

Okulda okutulup öğretilecek dersler şunlardı:

³⁴ BOA, ZB, 340/76, Belge Tarihi: R. 25.12.1324 [10 Mart 1909]

³⁵ BOA, MF.MKT, 1103/28, Görüntü No: 5, Şehremini'nin 8 Mart 325 (20 Mart 1909) 27 Safer 327 tarihli yazısı.

³⁶ BOA, MF.MKT, 1103/28, Görüntü No: 6, Mekatib-i Hususiyye Müdürü'nün 8 Mart 325 (21 Mart 1909) ve 28 Safer 327 tarihli yazısı.

³⁷ BOA, MF.MKT, 1103/28, Görüntü No: 10, Maarif-i Umumiye Nezareti'nden 14 Mart 325 (27 Mart 1909) ve 5 Rebiyü'l-evvel 327 tarihli Sadaret'e gönderilen yazı.

³⁸ Enis Avni, "Ana Mektebi", *Kadın/Selanik*, No: 25, 30 Mart [1]325, [12 Nisan 1909] s.11-12

³⁹ Enis Avni, "Ana Mektebi", *Kadın/Selanik*, No: 25, 30 Mart [1]325, [12 Nisan 1909] s.11.

“Küçük kız ve erkek çocuklara mahsûs bir ‘valide sınıfı’, genç kız ve hanımlarımıza idâre-i umûr-i beytiyye, dikiş, biçki, her nev’i el hünerleri, ütû, kola, yemek, alaturka ve alafranga musîkî, terbiye-i bedeniyye, Fransızca, edebiyat, hıfzı’s-sihha, resim”⁴⁰.

Okulun, Beyazid’de Midhat Paşa mahallesinde merhum Haydar Molla konağı olduğunu ve *Kadın* dergisinin 22. nüshasında ⁴¹ “*bu emel-i hâlisimizi bir buhâr-i kesif ye’is kapladı, çünkü hiçbir mekteb muallime ve müdiresi lütfen iki satırla basit bir mütâlâa eylemek lütfunda bulunmadı; bu ne kadar acı bir hakikattir*” yolunda söylenen sözlerinden geri dönmek üzere olduğunu zâten ‘Ana Mektebi’ muhterem müesseselerinin de bunu tavsiye ederek kemâl-i safvet ve hamiyetle “*Asla me’yûs ve dilhûn olmayınız. Emin olunuz ki bu emel hâlisinizi kaplayan buhâr-ı kesif ye’isi parçalayarak [s.12] milletin kâffe-i mizânına evvelâ bu mekteb malzeme-i cehd ve terakkîyi vaz’ edecektir*” diyorlardı⁴².

Okulun kurucuları dergiye gönderdikleri mektupta diyorlar ki: “*İşte, Zekiye Hanım efendiye hitâb eden “İki Noksân”⁴³ makalenizi irdelememizin sonucunda fikrinizin hakiki bir örneğini oluşturacak ilk teşebbüs bu okul olacaktır*”⁴⁴.

Enis Avni Zekiye Hanım Efendi’ye hitaben kaleme aldığı yazıda iki noksanın maarif ve sanayi olduğunu ifade etmişti. Osmanlı kadınlarının şefkat ve maarifle ilgili cemiyetler, heyetler kurduklarını ancak iki önemli meseleye dikkatlerini çekerek, kadınların bunlardan ziyade mekteplere muhtaç olduklarını, öncelikle her büyük şehirde muntazam ve layık birer İnas İbtidai Mektebi kurulmasına, mevcut mekteplere yadigarımızdan vazgeçmeyerek ihyasına gayret edilmesini öneriyordu. Bir vilayette mükemmel ve büyücek

⁴⁰ Enis Avni, a.g.m., s.11.

⁴¹ “Bir Rica”, *Kadın/Selanik* No: 22, 09 Mart 325 [22 Mart 1909], s. 13’te

“Pek eski nüshalarımızın birinde inas mektepleri muallime ve müdireleri hanımlardan senelerden beri görmüş oldukları tecrübelerin netayic-i muhakematını ve mekteplerin icabat-ı tensikiyesi hakkında hülâsa-i mütalaatını istifâr eylemiş ve bu babda kemal-i samimiyet ile istirhamda bulunmuştuk. Yine kemal-i safvetle arz edelim ki bu emel-i halisimizi bir buhar-i kesif-i yeis kapladı, çünkü hiçbir mekteb muallime ve müdiresi lütfen iki satırla basit mütalâa eylemek lütfunda bulunmadı; bu ne kadar acı bir hakikattir? Yine tekrar ederiz ki: mesaî ve icthadlarından emin olduğumuz muallime ve müdire hanımlar bu babtaki tasavvur ve mukamelerini yazarlarsa tecrübesiz ve devrî esaslar yerine hakiki ve metin temeller kurulmuş olur. Ne kadar doğrudur: Ağlamayan çocuğa meme vermezler... Ba-husus biz de, hele, henüz bugünkü bizde!...”

⁴² Enis Avni, “Ana Mektebi”, *Kadın/Selanik*, No: 25, 30 Mart [1]325, [12 Nisan 1909] s.11-12

⁴³ Enis Avni, “Osmanlı Kadınları Cemiyât-i Müştekkilesi ve İki Noksân: Muhterem Validemiz Zekiye Hanım Efendiye”, *Kadın/Selanik*, No: 17, 2 Şubat 1324 [15 Şubat 1909] s. 2-5

⁴⁴ Enis Avni, a.g.m., s.11.

bir ibtidai mektebini idare edecek mali kuvveti o vilayetin kadınlarının tedarik ve temin edebileceklerini, hükümetten beklememelerini, kurulan hayır cemiyetlerinin bu noktada birleşmelerini vurgulamıştı. Diğer noksan ise sanayiydi, şöyle ki okula gitme yaşını geçen kızlar için elişleri, dikiş, halıcılık, dantelacılık, aşçılık, çocuk mürebbiyeliği ve hatta ressamlık gibi çeşitli sanatların hepsinin önemli ve gerekli olduğunu kaydetmişti.⁴⁵

“Muhterem valide; bendeniz gibi anasını kardeşini topraklarda, akraba ve ta'allûkâtını gurbet ellerinde gaib ettikten sonra bütün mevcûdiyet-i maddiye ve maneviyesini vatanın selâmet ve sa'adetine; bi'l-hassa manevi valide ve hemşirelerinin terakkiyât dimağîye ve içtimaiyyesine vakf ve hasr eden, ve bunu bi'l-fiil isbât ve icrâya muvaffak olmaya çalışan âciz ve kalemi kırık, ibtidâî muharrirler bu suretle muhassala-i içtîhâd ve mesa'isini görürse, tabii değil midir ki: kalbinin bütün tuğyân-ı beşâretiyle hâsıl olan bir güldeste-i iftihârî arz etmeğle mes'ud olur...”

Bu mektebi ancak ve henüz profilinden gördüğümüz halde önüne birçok sınırlar ilavesiyle 10'lara 100'lere 1000'lere ulaşmasını istiyoruz ve olacaktır⁴⁶.

Ayrıca, *Kadın* dergisinin idare ve yazı heyetinin okulun kuruluşuna sebep olduğu için Zekiye Hanım Efendi'ye zât-ı maderânelerine diğeri ise mektebin kurucularına şükran borcu olduğu ifade edilmişti⁴⁷.

Bahsedilen yazıdan yaklaşık 3,5 ay sonra *Tanin* gazetesinin 28 Temmuz 1909 tarihli sayısında “Ana Mektebi: Leylî ve Nehârî” başlıklı yazı aracılığıyla ana mektebinin kûşad edildiği haberi verilmişti. Ayrıca, program ve nizamnamesi de basılmıştı. Ana mektebinin, memleketteki en önemli eksikliğe çare bulmak üzere kûşad edilmişti. Osmanlı vatanının ilerleme ve yükselmesi hususunda kadınlarımızın vazifesinin pek büyük olacağı inkâr edilemeyeceğinden ‘Ana Mektebi’ her yönden eş ve anne olmaya layık, evladının terbiyesine gücü yeten muhadderat (namuslu, iffetli kadınlar) yetiştirmeye gayret edecekti. Mektebin öğrenimi bu temel alınarak düzenlenmişti. Evladının mükemmel bir valide, becerikli bir ev kadını olmasını arzu eden aile reisleri kızlarını ana mektebine gönderirlerse annelik ve babalık görevlerini hakkıyla yerine getirmiş olacaklardı. Program ve nizamnamesinin derdest basılmış olduğunu, isteyenlere posta ile

⁴⁵ Enis Avni, “Enis Avni, “Osmanlı Kadınları Cemiyât-i Müştekiyesi ve İki Noksan: Muhterem Validemiz Zekiye Hanım Efendiye”, *Kadın/Selanik*, No: 17, s.4.

⁴⁶ Enis Avni, “Ana Mektebi”, *Kadın/Selanik*, No: 25, 30 Mart [1]325, [12 Nisan 1909] s.11-12

⁴⁷ Enis Avni, a.g.m., s.12.

gönderileceğini söyleyerek adresini veriyordu: *Bayezid'de Midhat Paşa Caddesinde "Ana Mektebi"*⁴⁸.

İstanbul'da yayınlanan *Mehasin* dergisinin Ağustos 1909 (1325) tarihli sayısında Mehmed Rauf imzasıyla yer alan "Ana Mektebi" yazısında ilan edilen programına ve bununla ilgili yazarın görüşlerine dair kapsamlı bilgilere yer verilmişti⁴⁹.

Mehmed Rauf, yazısının başında Meşrutiyet'in ilanından beri hemen hemen tek teşebbüs olarak İnas Sultani Mektebi fikrinin gerçekleştirilememesinden – İlk İnas Sultani Mektebi 1913 yılında açılacaktı⁵⁰- dolayı elem duyan ve içi kan ağlayan, velilerin eğitimlerine fevkalade önem atfettikleri kızları için müjde veriyordu: "*Kızlara mahsus usûl-i cedide üzere müretteb başka ve yeni bir mekteb küşâd ediliyor ve bu mekteb usûl-i tahsîl ve terbiyesini ismiyle beyân için ismini: "Ana Mektebi" koyuyor. Ana mektebi... Yalnız bu gâyet güzel düşünülmüş, gâyet mâhirâne konulmuş isim bütün bir programı ilân ve teşhîr ediyor*"⁵¹.

Memlekette bugün en çok neye ihtiyacımız olduğu sorusuna, evet, yarın medeni, ileri, faal, aydın bir nesil sahibi olmak için o neslin ana kucağı olacak analara demekte, işte bu mektebin bizlere böyle analar yetiştireceğini müjdelemektedir.

Elemle itiraf edilmeli ki bugünkü analar, şefkatlerini kullanılamaz hatta zararlı hale getiren idaresizlikleri, tedbirsizlikleriyle sağlam bir nesil yetiştirecek analar değillerdi, bize lazım olan anaların ise programlarını böyle bilgi ve iktidar ile düzenleyip yetenekli bir mektep idaresinin eğitiminde senelerce ilim öğrenimi görerek olgunlukla yetişebileceklerdi. Ancak bu şartla, çocukların daha çocukluklarında bile şimdiye kadar hiçbir zaman görülmemiş bir eğitimin bolluğuyla parladıklarının görülebileceğini, bugünkü anaların ise şüphesiz bu kusurdan kendilerinin sorumlu olmadıklarını belirtmişti. Mehmed Rauf, anaların evlatlarının eğitimi hatta vücut sağlıklarını mahvettiklerini, cehalet yüzünden şefkat ve muhabbet adına çocuklarına zarar verdiklerini düşünüyor ve üzülyordu⁵².

Onun, bu düşünceleri, II. Meşrutiyet döneminde eğitim meselelerinde yaygın olarak ifade edilen anaların eğitimi üzerinden çocukların eğitimi konusunun ele alınmasını, geleceğin neslini yetiştirecek analar eğitilmeli ki

⁴⁸ "Ana Mektebi: Leylî ve Nehârî", *Tanin*, 10 Temmuz 1325, (28 Temmuz 1909), s. 4

⁴⁹ Mehmet Rauf, "Ana Mektebi", *Mehasin*, Sayı: 9 (Ağustos 1325- 1909), s. 663-667.

⁵⁰ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara, 2013, s. 243.

⁵¹ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 663.

⁵² Mehmet Rauf, a.g.m., s. 663-664.

sağlıklı, vatana, millete hayırlı olan nesiller elde edilerek ilerleme sağlanabilsin, medeni milletlerin seviyesine ulaşılabilsin görüşleriyle örtüşmekteydi.

Ana mektebinin kuruluş amacının, geleceğin analarını yetiştirmekle özdeşleştirildiği görüşü mektebin kurucuları tarafından da paylaşılıyordu: *“Evet, ana mektebi, çocuklarını harâb eden asıl analarının elinden alıp, ‘Agûş-i vefâsı bir mekteb-i feyzinde, bir mekteb kudsiyetinde analar yetiştirmek için’ küşâd ediliyor ve program diyor ki:*

“Bugün kadınların öğreniminin lüzumundan bahsetmek gereksizdir. Çözülmesi gereken sorun öğrenim biçimidir. Bir kadın insan olmak değeriyle dimağını aydınlatmaya, anne olmasından ötürü de kalbini kusurdan uzak tutmaya muhtaçtır. Kadın birinciyle doğru düşünmeyi, diğeriyle iyi hissetmeyi öğrenecektir. Bu iki haslettten mahrum kadınlar, eşlerini hayat mücadelesine teşvik edeceklerine onları hayattan bıktırarak yoksulluklara, analar ise şefkat ve merhamet perdesi altında oğullarının kızlarının geleceklerini harap etmişlerdir. Kadınlar da akıl ve hissin yükselmesi, insaniyetin yükselmesidir. Herhangi bir millet ki akıl yürütmesinde sağlamlık, duygularında esenlik olan kadınlara sahiptir, üç terakkiye salikdir; zayıf-ı akıl, galat-ı hiss sahibi kadınları olan bir kavim onu ana elinde kalan öksüzler gibi ihmale maruzdur. Şüphesiz bütün medenileşmiş milletler arasında en çok bizim maruz olduğumuz bu ihmalden milleti kurtarmak, geleceği genç, dinç, faal, medeni ve ileri evlatlar ile sağlamlaştırmak istersek Osmanlılık adına evlatlarımızın, özellikle evlatlarını gerektiği gibi yetiştirecek kızlarımızı bir an evvel eğitmeye, öğrenimlerini bitirmeye çalışmalıyız”⁵³.

Mehmed Rauf, mademki ilk kez görülen bir ciddiyet ve sağlamlıkla böyle bir mektep açıldı, o zaman hemen bu mektebe koşmalıyız ve demeliyiz ki: *“Senelerden beri biz sizi bekliyorduk ve bize her sa’adetî bahşeden hürriyet size de nâ’il ettiğinden dolayı kendimizi tebrik ederiz, alınız, evlâdlarımızı size gönderiyoruz; fakat...”* diyerek çekincelerinden bahsetmişti. *Evlatlarımızın öğretim ve eğitimce yanımızda ihmal edilse de şefkat ve ahlak içinde büyüdüklerini; hepimizin canımızdan kıymetli evlatlarımızı böyle mekteplere teslim edip de nasıl geri alınacağını merak etmeye hakkımız olduğunu vurguluyordu⁵⁴.*

Mektepte geçirdiği ömür içinde acaba nasıl hayat sürecekti? Şüphesiz, 9-10 yaşında saygı duyulan evladını, eğitim arzusu ve maarifle kendilerinden alıp yabancı bir hayata bırakmak için ebeveynin çok emin olmasının

⁵³ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 664.

⁵⁴ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 664.

gerektiğini; öncelikle çocuklarının sıhhat ve dinlenmelerinden emin olunması; bilindiği üzere anasızlığımızdan aile terbiyesi yok gibidir ve düzenli bir usulden ziyade tesadüfün yardımına kalmıştır sözlerinin ardından sorularla dile görüşlerini paylaşmıştı⁵⁵:

Acaba mektep idaresi kendisine teslim edilen bu çocukları lazım gelen şefkat ve hüsn ü idare ile, her birinin yeteneğine ve liyakatine göre, büyütüp yetiştirmeye ve terbiyeye muvaffak olabilecek miydi? Yoksa ekser mekteplerde olduğu üzere, çocuklar bir büyük ihmal içinde, terbiyesizlik ve idaresizlik arasında, hüdayî-nâbit⁵⁶ olarak büyüyecekler ve her huyda her terbiyede bulunması zarurî olan arkadaşlarının kötü iradeleri ile var olan terbiyeleri de büyüklenmeyecek miydi? Sonra, en önemlisi de bu yaşta bir kız ömrünün en nazik, en hassas, en pür-şüir ü şega⁵⁷ zamanı olan bu yedi sene zarfında, acaba mektebe teslim olunduğu gibi pak ve saf olarak mı, yoksa maddeten ve manen pejmürde bir çiçek gibi solmuş olarak mı alınacaktı?⁵⁸ Bu soruların pek önemli olduğunu, yanıtlarından her ebeveynin emin olması gerektiğini belirterek; Okulun programının bu noktaların her birine, büyük bir iyi niyetle yanıtlar sunduğunu programdan alıntılararak şu başlıklar altında ifade ediyordu:

1. İyi muamele
2. Yetenekli, iyi özelliklere sahip muallime, mürebiyye ve mubassıralar.
3. Ahlak eğitimi.

Bir kere hüsn-i mu'âmelere: "Kadınlığa en ziyâde yaraşan şefkat ve samîmiyettir; ana mektebinin tedrisatı da samîmî ve müşfikâne olacaktır; çünkü burada bir kalfanın falakası ve bir muallimin abûs [asıklı suratlı, somurtkan] çehresi korkuluk etmeyecektir".

"Bütün muâmelât bir vekâr-ı samîmiyet ile kazanılacağından, bütün muâmelât bir tarz-ı nezâket ile cereyan edecektir".

"Görgüsüz dadıların, arsız hizmetçilerin, terbiyesiz lâlâların yerine şefkat duygusu, muhakeme kuvveti ve şahsiyetli kişilik sahibibesi muallimeler, mürebbiyeler, mubassıralar⁵⁹ olacaktır".

⁵⁵ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 664-665.

⁵⁶ Ekilmeksizin, kendiliğinden biten.

⁵⁷ Aşırı sevgi, mecnunca, çılgınca sevmeye.

⁵⁸ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 665.

⁵⁹ Okullarda öğrencilerin sınıf dışındaki davranışlarını gözetleyen, onlarla meşgul olan ve düzeni sağlayan görevli.

Sonra terbiye-i ahlâkiyye: “Diyânet, namus, intizam bu üç esas saadet, mektebin meslek-i feyzidir; bu esaslar ise, batın ve zahirin temizliğine itina ile elde edilmeye gayret olunacaktır; kalbi temiz, dimağı temiz, libası temiz olmak gibi manevi ve maddi safiyete malil olan bir kadın elbette iyi bir zevce ve iyi bir ana olacaktır. Çok defa görülmüştür ki, sütü pak bir aile içinde yetişmiş bir taze, kötü huylu arkadaşlığın fenalığıyla, hayatında hem kendisini hem etrafını bedbaht etmiştir; bu kötülük ana mektebinin masum havasını bozamayacaktır”⁶⁰.

Mehmed Rauf, programda yer alan sözlere şu yorumda bulunuyordu: *“Evet, inşallah bu kötülük ana mektebinin masum havasını bozamaz; çünkü bu mektep, öyle faziletli, üstün ve öyle dikkatle araştırıp inceleyen bir heyetin idaresi altında tanzim ve tertib edilmiştir ki, bu heyet kabul ettiği sorumluluktan haberdardır. [s.666] ve bu sorumluluğu kızların ebeveyninden ziyade şüphesiz kendi pak, münevver vicdanlarına karşı kabul etmiş olmaları gerekir”⁶¹.*

Ana mektebinin kurucuları, kısaca kuruluşunu üstlendiğimiz bu ana mektebinden, bu şefkat bucağından çıkanların belki hepsi çok bilginler sayısına dâhil olamayacak ise de hepsi “fâzilet” olarak hayata girebilecektir diyorlardı. Mehmed Rauf da “bizim de mektep idaresi gibi ‘Allah’tan istediğimiz’ bundan başka bir şey değildir, diyerek kızların mektepçe sekiz yaşından on beş yaşlarına kadar öğrenimde bulunmaları esas kabul edilerek, mektebin dört ibtidâi, üç rüşdî sınıflardan ibaret olmak üzere düzenlendiğini; terbiye-i tahsîliyle üstün olduğuna göre, programda ifade edilen eğitim tarzını incelemeyi önemli buluyordu⁶².

“Teneffüs esnasında, öğretmenlerden birkaçı daima öğrencilerle beraber bulunur ve tedrisât sınıfında olduğu kadar şifahî surette bahçede de devam eder; bu sırada kendilerine aile hayatında yararlı olacak fikirler verilecek, temizlik, paklık ve sağlığın korunması öğretilenecekti. Temizlik fikrinin öğrenciler nezdinde ikinci bir tabiiyet olmasına gayret edilecekti”.

“Öğrencilerin düzenli hayata alışmalarına, aile ve ev düzenine dair kendilerine mümkün olduğu kadar çok şifahî bilgi verilmesine gayret olunacak; şifahî telkinlerle ahlâkın düzeltilmesi öğretmenler ve bakıcı, gözeticiler için en birinci bir vazife olacaktır”.

“Mektep, başları bir takım yararsız kurallarla dolu, hayattan bî-haber, asıl vazifesini bilmez, birtakım kadınlar yetiştirmekten ziyade Osmanlı'nun

⁶⁰ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 665.

⁶¹ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 665-666.

⁶² Mehmet Rauf, a.g.m., s. 666.

yenileşmedeki vazifesini tamamıyla idrak edebilecek, vatanına vatanperver evlat yetiştirecek, koca muhabbeti, evlat muhabbeti, düzen geçimi bilecek, anlayacak, özette bütün manasıyla valide ve zevce olacak kadınlar meydana getirecekti'⁶³.

Mehmed Rauf, mektebin programının çocuklarını geceli bir mektebe göndermek niyetinde olan ebeveynin dimağını yoran bir takım önemli sorulara böylece açıklamalarda bulunarak ebeveyni temin ettiğini bildiriyordu. Ardından okuldan beklentilerini ve umutlarını şöyle sıralıyordu:

Şüphesiz bu güveni kazanmak için lazım gelen muktedir bir müdire ile bu nazik, yorucu hatt-ı hareketi beceriklilik ve başarıyla izleyebilecek yetenekli muavinler tedarik edilmiş olacaktı. Bu müdire hanımın sürekli gözetimi altında, bu muavin hanımların usta idareleri sayesinde bu mektep, şüphesiz öyle bir mektep olacaktır ki evlatlarını oraya gönderenler, bir sene sonra, onları tanıyamayacak kadar terbiyeli ve bilgili bulacaklardır, öyle bir mektep olacaktır ki, aile idaresizliği arasında tavırları, ahlâkı bozulmuş ve anasının babasının utanmasına sebep olacak kötü davranış edinmiş kızlar, orada görecekleri güzel [s. 667] örneklerden, iyi yönetim terbiyenin, ahlak derslerinin aylık verilmesinin etkisiyle, hakkıyla yararlanarak, ruhları bir gerçek medeniyetle aşılacak olacaktı; öyle bir mektep ki orada yeni Osmanlıların terbiye ve irfanca Avrupa kadınlarından hiçbir farklı olmayacak geleceğin valideleri yetişebilecekti; nihâyet, öyle bir mektep ki orada yetişecek kızlar, memleketimizin sefaletinin tek sebebi olan kadınsızlık, validesizlik yarasını temiz ve pak münevver ve çiçeklik varoluşlarıyla tedavi edecekler ve sayelerinde, pek az zaman sonra, Osmanlılar da yiğitlik ve bedeni faaliyetlerinde şimdiye kadar oldukları gibi, bundan sonra, ilerleme ve medenileşmede ne kadar kabiliyetli ve büyük bir kavim olduklarını gösterecekti⁶⁴.

Mehmed Rauf, eğitim tarzımızı sorgulayarak neden olduğu olumsuz davranışlardan şu sözlerle bahsediyordu: *“Pek aleyhinde olduğumu saklayamayacağım milli terbiye tarzımızın sevkiyle erkek ve kız çocuklarımızı büyüklerin yanında, terbiye adı altında, var olmalarından soyutlamaya, daha doğrusu bir şahsî varoluş kazanmalarını, almalarını önlemeye çalışırız; sonra, bunun vahim sonucu olmak üzere, bir erkek on beş, hatta yirmi yaşına, bir genç kız gelinlik çağına gelir de, dört beş kişinin huzurunda meramını ifadeye, lazım geldiği gibi davranmaya muktedir bulunmaz; nice gelinlik kızlar dört beş hanımın yanında sorulan sorulara ya kızarıp bozarak sükût*

⁶³ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 666.

⁶⁴ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 666-667.

ile, yahut çocuklarda bile gayet çirkin görünecek bir kırım ile cevap vermekten başka bir şeyi yapamazlar”⁶⁵

Artık şüphesiz, ana mektebi sayesinde böyle kızlar görülmeyecek, bütün kızlarımız münevver, medenî, ciddî birer geleceğin tomurcuğu olacaklardı ve böyle bir amaçla kurulan ana mektebini samimiyetle alkışlayarak, evlatlarının tahsil ve terbiyesine merak duyan *Mehasin* dergisi okuyucularının dikkatlerini cezbetmeye çalışıyordu.

Şefika Kurnaz, 17 Şubat 1909 tarihinde ruhsat başvurusu yapılan ana mektebinin yaklaşık sekiz ay sonra Ekim 1909 açıldığını⁶⁶ ifade etmişti.

İstanbul'da Müslüman kadınlar tarafından kurulan, müdiresi ve öğretmenleri kadınlardan oluşan hususi ana mektebinin, öğrencileri ve ne kadar süre devam ettiğine dair elimizde kayıt yok, ancak öğretmenlerinden biri olan İsmet Haydar Hanım'ın daha sonrasında 1912 yılında İstanbul'da Göztepe'de Ev Kadını Mektebi'ni açmıştı. Okulda 7 yaşına kadar erkek ve her yaştaki kız çocuklarına basit usullerle okuma-yazma, ilim, el işleri, biçki-dikiş, piyano, Fransızca dersleri verilecekti⁶⁷. İsmet Haydar Hanım izleyen yıllarda 1920'lerde ise Bağdat gitmişti⁶⁸. Bağdat Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyet-i Reisesi olmuş ve Hilal-i Ahmer gümüş madalyası almıştı⁶⁹.

Ana mektebinin diğer öğretmeni İsmet Haydar'ın kız kardeşi Aziz Haydar Hanım da 1913 yılında kendi idaresi altında, 5 yaşından 7 yaşına kadar kız ve erkek çocukların kabul edildiği ana sınıfı da olan “vatanperver evlatlar yetiştirecek anneleri eğitmek için özel bir anaokulu açmıştı⁷⁰.

⁶⁵ Mehmet Rauf, a.g.m., s. 667.

⁶⁶ Şefika Kurnaz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi”, dipnot 102: Enis Avni, “Ana Mektebi”, Kadın/Selanik, No: 25, 30 Mart 1325, [12 Nisan 1909], s. 11-12. Mustafa Ergun'un, tezinde okulun 1910 Ekim'inde açıldığını söylerken, aynı eserin bir başka yerinde 1910 Temmuz'unda başarılı öğrencilerin bakanlıkça ödüllendirildiğinden söz ettiğinden bahisle bunun bir dizgi hatası olduğunu sanıyoruz demektir. Bkz. Dipnot 104'te, Ergun, a.g.t., s. 418
http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14.Htm erişim tarihi: 20.07.2021.

⁶⁷ Şefika Kurnaz, a.g.m., Dipnot 112'de

⁶⁸ Nicole von OS, *Feminism, Philanthropy and Patriotism: Female Associational life in the Ottoman Empire*, Doctoral Thesis, Leiden Institute for Area Studies (LIAS), Faculty of humanities, Leiden University, 2013, s. 124'te naklen “La vie feminine,” *Revue du Monde Musulman*, XIV, 4, Avril 1911, 135. Kız kardeşi Aziz Haydar'ın daha sonra Erenköy'de bir başka okul daha açtığını ancak her iki kaynağında aynı kurumdan bahsediyor olabileceğinin altını çizerek Ruşen Zeki, “Bizde hareket-i nisvan,” 347.

⁶⁹ BOA, A.DVNSNŞN.d, Defter No: 33, Sayfa: 18-19, H.29.12.1340 [23.08.1922].

⁷⁰ Yasemin Tümer Erdem, a.g.m., s. 505

Hususi anaokulları açılma girişimleri izleyen yıllarda da sürmüştü. Kâzım Nami, 1914'te maarif müdürü olarak atandığı İzmit'te de bir anaokulu açmıştı. Kâzım Nami, daha sonra, İstanbul ve Edirne vilayetleriyle Çatalca Sancağı maarif müfettişliği görevini üstlenmişti ve *Çocuk Bahçesi Rehberi* (1331/1914) isimli kitabı Fransızcadan çevirmişti⁷¹. İzleyen yıllarda da *Froebel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi* (1924) eserlerini çevirmişti⁷². 1950'li yıllara kadar ülkede yapılan okul öncesi eğitimde ve bu eğitimi veren okulların gelişmesinde katkısı olmuştu⁷³.

1913'te Hasan Tahsin ve Mustafa Celal Beyler tarafından Osmanlı Çocuk Bahçesi adında bir ana mektebi açılması için ruhsat talebinde bulunulmuştu. Resmî olarak ana mektepleri ise, 1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanûn-i Muvakkatinin* çıkarılmasından sonra açılmıştı⁷⁴.

Mustafa Satı Bey, Temmuz 1914'te dört ay süren ikinci Avrupa seyahatinde daha çok anaokulları üzerinde durmuştu. Bu gezi esnasında çocuk sanatoryumları, açık hava okulları, tatil kolonileri, bilhassa Montessori usulünü uygulayan okulları ziyaret etmişti⁷⁵. 1915 yılında İstanbul'da *Yeni Mekteb* adını verdiği özel bir anaokulu ve ona bağlı bir ilkokul açtı. Anaokullarına öğretmen yetiştirecek olan Darül-mürebbiyat isimli özel okulu kurdu⁷⁶. Tevfik Fikret ile görüş birliği içinde açılan bu okul 'Yeni Mektep' kız öğretmen okulu niteliğindedi. Okulun bünyesinde kurduğu çocuk yuvasının başına kız kardeşi Neriman Hanım'ı getirmişti. Kumkapı'da açılan ve daha sonra Teşvikiye'ye taşınan okul, onun İstanbul'dan ayrılmasından sonra *Fevziye Mektebi* adını aldı⁷⁷. Yahya Akyüz, bu anaokulunun kısa bir süre sonra, İstanbul aristokrat ailelerinin iltimaslı bir okulu haline geldiğini, çocukların atlar, arabalar ve uşaklarla okula gelip gittiklerini, Pestalozzi, Froebel, Montessori gibi ünlü pedagogların adlarının Türk eğitimcilerinin

⁷¹ BOA, MF.MKT, 1197/41, H. 07.06.1332 [03 Mayıs 1914] mükafaten 10 lira ikramiye verilmişti.

⁷² Çocuk Bahçesi Rehberi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1339/1917; Froebel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi. (Çev.) T.C Maarif Vekâleti Neşriyatından. İstanbul, Matbaa-i Amire, 1924.

⁷³ Kemal Erol, Emin Emrullah Erol, a.g.m., s.48-49.

⁷⁴ Yasemin Tümer Erdem, a.g.m., s. 505-506.

⁷⁵ Mustafa Şanal, "Mustafa Sâti Bey (Sâti el-Husri) (1880-1968), *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 153-154, Kış-Bahar 2002, s.

⁷⁶Hamza Altın, "Osmanlı Eğitimcisi Mustafa Sâti Bey ve Öğretmen Yetiştirme Hakkındaki Görüş ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü*, Yıl: XLIII, Sayı: 509-510, Eylül-Ekim 2005, s.273.

⁷⁷ Ş. Tufan Buzpınar, "Sâti' el-Husri (1880-1968), *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36. Cilt, İstanbul, 2009, s. 177.

dilinden düşmediğini belirtmişti. Çocuklara ödüller verilmekte, her çeşit maddi cezalar tarihe karışmaktaydı⁷⁸.

Daha sonra, Anadolu'da da buna benzer okullar açma yoluna gidilmişti. 21 Şubat 1914 tarihli *Kadın Dünyası*'nda Konya'da Mektebi Sultanî edebiyat muallimi Rasim Haşmet Bey'in eşi evini fakir kızlara "Valide Mektebi" olarak tahsis ettiği bildiriliyordu⁷⁹.

II. Meşrutiyet döneminde hususi ana mektepleri açılması girişimlerinin devam ettiğini ancak Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912-1913) ve ardından I. Dünya Savaşı'nın (1914) yaşandığı döneme denk gelmesi, yaşanan sosyoekonomik zorluklar gibi sebeplerden süreklilik gösteremediklerini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde anaokullarına ihtiyaç olduğu eğitimciler tarafından dile getirilmiş olup resmi anaokullarının kurulup yaygınlaşmasından önce Müslümanlar tarafından hususi anaokulları kurulup açılmıştı. Önce başkent İstanbul'da ve Selanik'te ardından İzmit'te, Konya'da hususi anaokullarının açılmasında öncü olanlar eğitimcilerin kendisi öğretmenler, okul müdürleriydi hatta aileleri de eğitimciydi babaları, eşleri gibi. Bir diğer önemli husus, girişimcilerin Kâzım Nami ve Mustafa Satı Bey örneğinde olduğu gibi Avrupa'daki anaokullarını gezip görerek verilen eğitimi incelemeleri, programları oluştururken anaokulu eğitimiyle ilgili pedagoğların yöntemlerini öğrenmeleri ve bu konuyla ilgili yayınları Türkçeye çevirmeleridir.

İstanbul Beyazid'de Müzeyyen Cemal Hanım tarafından Şubat 1909'da izin başvuru yapılan ve Ekim 1909'da açılan sırf millete ve memlekete iftihar edilecek bir hizmeti gerçekleştirmek üzere, 4 yaşından 7 yaşına kadar erkek ve kız çocuklara mahsus ana mektebinin, Avrupa'daki anaokullarına benzer tarzda olması ve memleketteki en önemli eksikliğe çare olması düşünülmüştü. Bir çeşit şefkat yuvası gibi düşünülen ana mektebinde eğitim tarzı da müşfikâne ve samimi olacak, şefkat duygusu gelişmiş, muhakeme kuvveti ve kişilik sahibi öğretmenler, mürebbiyeler ve gözetmenler görev alacaktı.

İstanbul Beyazid'deki girişimin önemi ise tüm idarecilerinin, kurucularının, öğretmenlerinin ve gözetmenlerinin de Müslüman kadınlardan oluşmasıydı. Öğretmenlerinden ikisinin daha sonraki yıllarda da benzer içerikte okullar açmış olmaları bu konuda kazandıkları deneyimleri aktarmak istediklerini ve bu konuda ısrarcı olduklarını göstermektedir.

⁷⁸ Yahya Akyüz, a.g.m., s. 12

⁷⁹ Şefika Kurnaz, a.g.m., dipnot: 110: "Haber", *Kadın Dünyası*, I/130 (8 Şubat 1329/ 21 Şubat 1914- 25 Rebiü'l-âhir 1331), s. 10

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

MF.MKT., 1103/28, H.04.02.1327 [25 Şubat 1909]

MF.MKT, 991/72, H. 05.03.1325 [18 Nisan 1907]

MF.MKT, 1102/16, H.20.01.1327 [11 Şubat 1909]

MF.MKT, 1197/41, H. 07.06.1332 [03 Mayıs 1914]

MF. İBT., 263/49, H.11.02.1328 [22 Şubat 1910]

MF. İBT, 349/85, H. 03.12.1329 [25 Kasım 1911]

MF. İBT, 302/60, H. 15.02.1329 [15 Şubat 1911]

ZB, 340/76, R. 25.12.1324 [10 Mart 1909]

A.DVNSNŞN.d, Defter No: 33, Sayfa: 18-19, H.29.12.1340 [23.08.1922]

İ. HUS. 179/40, H. 19.10.1327 [03 Kasım 1909]

İ.HUS. 179/42, H.19.10.1327, [03 Kasım 1909]

İ.HUS, 179/46, H. 21.10.1327 [5 Kasım 1909]

BEO, 3659/274363, H.22.10.1327 [06 Kasım 1909]

BEO, 3664/274730, H. 02.11.1327 [15 Kasım 1909]

İ. HUS. 1801/1, H.04.11.1327 [17 Kasım 1909]

DH. EUM. 5.Şb., 31/19, H. 08.02. 1335 [4 Aralık 1916]

Sürelî Yayınlar

“Bir Rica”, *Kadın/Selanik* No: 22, 09 Mart 325 [22 Mart 1909], s. 13

Enis Avni, “Ana Mektebi”, *Kadın/Selanik*, No: 25, 30 Mart 1325 [12 Nisan 1909]), s. 11-12

Enis Avni, “Osmanlı Kadınları Cemiyât-i Müştekkilesi ve İki Noksan: Muhterem Validemiz Zekiye Hanım Efendiye”, *Kadın/Selanik*, No: 17, 2 Şubat 1324 [15 Şubat 1909] s. 2-5

Mehmet Rauf, “Ana Mektebi”, *Mehasin*, Sayı: 9 (Ağustos 1325- 1909), s. 663-667.

“Ana Mektebi: Leylî ve Nehârî”, *Tanin*, 10 Temmuz 1325, (28 Temmuz 1909), s. 4

Sâtî Bey, “Meşrutiyet’ten sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, Cilt: 2, Sayı: 19, 15 Şubat 1334, [15 Şubat 1918] s. 654-665.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- AKYÜZ Yahya, "Anaokullarının Türkiye'de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 132, 1996, s. 11-17
- ALTIN Hamza, "Osmanlı Eğitimcisi Mustafa Sâti Bey ve Öğretmen Yetiştirme Hakkındaki Görüş ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü*, Yıl: XLIII, Sayı: 509-510, Eylül-Ekim 2005, s.271-287
- AS İzzettin, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, İstanbul Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020
- BARDAK Musa, *II. Meşrutiyet Döneminde Okul öncesi Eğitim (1908-1918)*, Fırat Üniversitesi, SBE Eğitim Bilimleri Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 2010
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia, "Elizabeth Palmer Peabody", *Encyclopedia Britannica*, 12 May. 2021, <https://www.britannica.com/biography/Elizabeth-Palmer-Peabody>. Accessed 9 August 2021.
- BUZPINAR Ş. Tufan, "Sâti' el-Husrî (1880-1968)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36. Cilt, İstanbul, 2009, s. 176-178.
- ÇELİK Meryem, *Türkiye'de Okulöncesi Eğitimin Gelişimi*, Atatürk Üniversitesi, SBE, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007
- DURU Kâzım Nami, *Çocuk Bahçesi Rehberi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1339/1917.
- DURU Kâzım Nami (Çev.), *Frobel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi*, T.C Maarif Vekâleti Neşriyatından. İstanbul, Matbaa-i Amire, 1924.
- DURU Kâzım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957
- DİNÇER Fatma, *Kâzım Nami Duru Hayatı, Eserleri ve Türkçe Öğretimine Katkıları*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007
- ERDEM Yasemin Tümer, "Osmanlı Devleti'nde Okulöncesi Eğitim: Ana Mektepleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı: Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan-II, Sayı: 20, İstanbul, 2008, s. 499-519
- ERDEM Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara, 2013.
- ERGİN Osman, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, İstanbul, 1977

- ERGÜN Mustafa, "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetler", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1987, s. 4-19.
- EROL Kemal, Emin Emrullah Erol, "Eğitimci Yazar- Kâzım Nâmi Duru'nun "Çocuk Bahçeleri Rehberi" ve "Mekteplerde Ahlak Nasıl Telkin Edilmeli" Eserlerinde Eğitim Anlayışı ve Değer Aktarımı", *Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 10 Haziran 2021, s. 41-61.
- KOÇ Bekir, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021
- KURNAZ Şefika, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", erişim tarihi: 20.07.2021 http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14_Htm
- NUHOĞLU Hidayet Yavuz, "Dârüleytam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8.Cilt, İstanbul, 1993, s. 521
- OS von Nicole, *Feminism, Philanthropy and Patriotism: Female Associational Life in the Ottoman Empire*, Doctoral Thesis, Leiden Institute for Area Studies (LIAS), Faculty of Humanities, Leiden University, 2013.
- ÖZTÜRK Cemil Öztürk, "Islahhâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19. Cilt, İstanbul, 1999, s. 190-191.
- POVELL Phyllis, *Montessori Comes to America*, Maryland: University Press of America, 2010
- STANLEY James Curtis, "Friedrich Froebel: German Educator", *Encyclopedia Britannica*, 17 Jun. 2021, <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Froebel>. Accessed 9 August 2021.
- ŞANAL Mustafa, "Mustafa Sâti Bey (Sâti el-Husri) (1880-1968)", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 153-154, Kış-Bahar 2002, erişim tarihi 20.07.2021 http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/153-154/sanal.htm
- TEMİZYÜREK Fahri, Fatma Dinçer, "Kâzım Nami Duru (1877-1967)", Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim tarihi: 10.08.2021 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-nami-duru-1877-1967/>
- TÜRK İbrahim Caner, "Osmanlı Devleti'nde Okul Öncesi Eğitim", *Milli Eğitim*, Sayı: 192, Güz/2011, ss. 160-173
- WILLEKENS Willekens Harry, Kirsten SCHEIWE, *Looking Back: Kindergarten and preschool in Europe since the late 18th Century*, Universitatverlag Hildesheim, Hildesheim, Almanya, 2020